

RANOHRISĆANSKI MUČENICI ŽRTVE NEPOŠTOVANJA ASKLEPIJEVOG KULTA U VREME DIOKLECIJANA

EARLY CHRISTIAN MARTYRS WHO REFUSED TO WORSHIP THE CULT OF ASCLEPIUS IN THE TIMES OF DIOCLETIAN

Jovan Maksimović, Marko Maksimović*

SUMMARY

For centuries, theologians, historians, archaeologists, petrologists, and others had been interested in a story about Christian martyrs known as Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum. It is a hagiographic manuscript from the 4th century which describes the martyrdom and death of two separate groups of Christians who suffered Diocletian's persecution. One group lived in Pannonia and the other in Rome. They refused to offer sacrifice to the ancient god of medicine Asclepius Roman Aesculapius.

In the 6th century, their relics were kept in a basilica on the Coelian Hill in Rome, named after four saint martyrs Ss. Quattuor Coronatorum. In the Middle Ages, these saints enjoyed great glory, and many churches and chapels were dedicated to them in Italy, France, England, and Belgium. Guilds of stone workers and stone cutters took them for patrons.

There are many copies of the Passio, which are kept in Vatican, Paris, Milan, Verona, Bern, and Munich. Beside the martyrdom story, these copies speak about inconsistencies related to the saints' names and place and time of the events described in the story.

Our study brings together the most important findings made so far about this hagiographic mystery. Certain events described in the Passio are interpreted from the medico-historical aspect, which is a new approach to the subject.

Key words: Sancti Quattuor Coronati, Diocletianus, Aesculapius, Passio, stone workers, Sirmium.

* Medicinski fakultet Novi Sad. Katedra opšteobrazovnih predmeta.
Adresa za dopisivanje: Prof. dr. Jovan Maksimović, Glavna 210. RS - 22400 Ruma.
E-mail: maksimovic.jovan@yahoo.com

UVOD

Vreme hrišćanskih mučenika (grč. *μάρτυς* = *svedok, mučenik*; lat. *martyrium* = *svedočanstvo, mučeništvo*) [1,2] jedan je od najznačajnijih perioda u istoriji ranog hrišćanstva. Hrišćanskim mučenicima nazivaju se osobe koje su pretrpele najokrutnije torture i izgubile živote, nepokolebljivo time svedočeci o pripadnosti svojoj veri pred hrišćanstvu neprijateljskim osobama ili institucijama. Oni su bili izloženi kritikama i progonima od strane sledbenika rimske mnogobožачke religije. Nazivali su ih bezbožnicima zbog njihovog odbijanja da poštuju rimske bogove i da im prinose žrtve. Prvi veliki progon hrišćana desio se pod carem Neronom (54. - 68. god.) i nastavio se, manje ili više, pod gotovo svim budućim rimskim carevima, ali najveće progone hrišćani su doživeli za vreme cara Dioklecijana (284-305. god.) i njegovih savladara, Maksimijana i naročito Galerija (305. - 311. god.) [3]. U početku svoje vladavine Dioklecijan je bio donekle tolerantan prema hrišćanima, verovatno pod uticajem žene mu Priske i kćerke Valerije, koje su bile blagonaklone prema hrišćanima ili su i same bile hrišćanke. U prilog ovom mišljenju Fran Bulić navodi Laktancijevo delo, prema kojem su u vreme progonstva hrišćana obe bile zlostavljane i prisiljene da žrtvuju paganskim bogovima, a po nalogu Licinija, između konca 314. i početka 315. godine, obe bile pogubljene [4]. Do promene stava prema hrišćanima kod Dioklecijana je došlo, kako neki izvori ističu, pod uticajem zeta mu Galerija, prvog rimskog cara koji je neposredno pred svoju smrt (30. aprila 311. god.) izdao dekret o prekidu njihovog gonjenja, pod uslovom da budu lojalni imperiji i da se mole svome Bogu za cara [5-7]. Kao sin paganke Romule, Galerije je bio odgojen u mržnji prema hrišćanima, pa je zbog toga bio glavni inspirator Dioklecijanovih protivhrišćanskih dekreta. Međutim, nakon što je 310. godine oboleo od neke teške bolesti, u kojoj mu paganski bog – lekar Eskulap nije pomogao, a uveren da se radi o osvetti hrišćanskog Boga, on je postao prvi rimski car koji je potpisao dekret o toleranciji prema hrišćanima [7].

Svedočanstva o mučeničkoj smrti ranih hrišćana, zapisana u aktima sa njihovih suđenja ili sačuvana u legendama, pri čemu se osobito cenila krvna žrtva, omogućila su im da kasnije budu uvršteni u listu svetaca, a njihovim relikvijama i danas se pripisuje velika farmakološka snaga, tj. sposobnost lečenja od različitih bolesti kod onih koji im s verom pristupaju [8].

U Sirmiumu, jednom od četiri centra Rimske imperije, u vreme tetrarhije postojala je veoma raširena hrišćanska zajednica. Njeni pripadnici su se tajno sastajali po privatnim kućama i odbijali da žrtvuju paganskim

bogovima. Kao rezultat toga, prema Ediktu iz 304. godine, u velikim progonima bili su mučeni i pogubljeni brojni hrišćani, među njima i pripadnici Sirmiumske hrišćanske zajednice: episkop Sirmiumske crkve Irinej (304. god.), njegov đakon Dimitrije (304. god.), sv. Anastasija - Stošija (304. god.), sv. Sinerot (307. god.) i mnogi drugi [3,5].

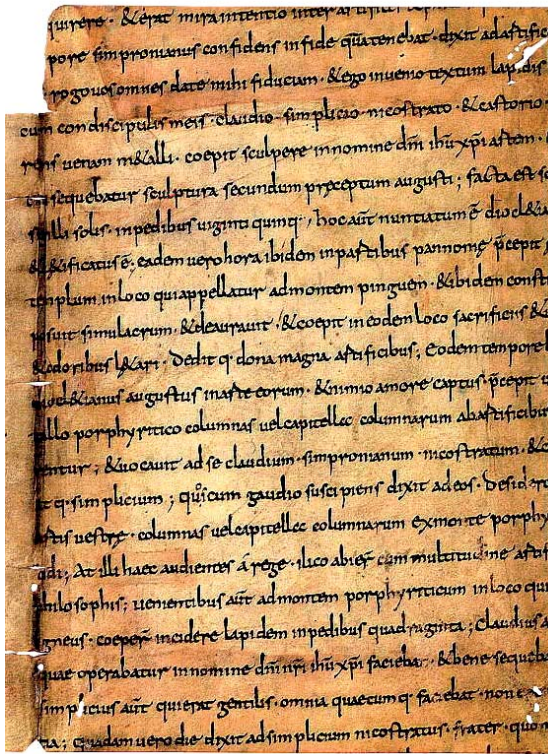
Posle Galerijevog dekreta o toleranciji hrišćanstva 311. i dogovora između careva Licinija i Konstantina u Milanu 313. godine, hrišćanstvo je proglašeno slobodnom religijom, ravnopravnom staroj rimskoj mnogobožakoj veri. Progoni hrišćana su prestali, a u spisak Blaženih mučenika bile su uvrštene, pored ostalih, i sve sirmiumske žrtve [9].

U vezi sa Sirmiumskim mučenicima već vekovima pažnju teologa, istoričara, arheologa, čak petrologa, zaokuplja jedna neobična priča o Panonskim, odnosno Fruškogorskim mučenicima, poznata pod nazivom „Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum“, u slobodnijem prevodu „Mučeništvo četiri svetitelja ovenčana vencem slave“ ili jednostavno «Pasija». Sačuvana je u rukopisima na latinskom jeziku, koji se nalaze u bibliotekama Vatikana, Milana, Verone, Pariza, Berna, Minhena i nekih drugih evropskih centara [5,10]. Neki od njih preostali su samo u fragmentima, poput Minhenskog manuskripta, koji je napisan 810. godine u Benediktinskom manastiru u Frajzingu (*Freising*), a nalazi se u Gradskoj biblioteci u Minhenu [11]. Na grčkom jeziku pronađen je samo jedan loš prevod iz XII veka [10]. Za mnoge istraživače Pasija je dokument iz IV veka od suštinskog značaja, a za druge neka vrsta fantastične priče, bez istorijskog kredibiliteta [12]. Ti rukopisi zapravo su prepisi, ali i kasnije obrade izvornog teksta, koji u originalu nije pronađen. Naime, neki od prepisivača nisu se doslovno držali originalnog teksta rukopisa, pa su iz toga proistekle brojne nejasnoće u pogledu imena ovih mučenika, vreme-

Folisi s likom zdravog Dioklecijana na početku i znakovima bolesti pri kraju vladavine (284.–316.)

Coins showing healthy Diocletian at the beginning and signs of disease at the end of reign (284.-316. A.D.)

Munich manuscript of
Passion from 810. A.D.

na i prostora u kome su živeli i radili, pretrpeli mučenje i bili pogubljeni. Pojavile su se i ozbiljne sumnje u autentičnost primarnog rukopisa.

Ova studija ima za cilj da se iz dostupnog materijala prikažu značajniji rezultati dosadašnjih istraživanja o jednom, još uvek nedovoljno razjašnjenom hagiografskom problemu, da se izlože naši stavovi po pitanju nekih oprečnih mišljenja o dokumentu i učesnicima u njemu opisanim, kao i da se određeni događaji, opisani u Pasiji sagledaju i protumače iz medikoistorijskog aspekta, o čemu do sada nije pisano, a što bi možda predstavljalo mali doprinos sveukupnom sagledavanju ove istorijske i martirološke zagonetke.

O ČEMU GOVORI „PASSIO SANCTORUM QUATTUOR CORONATORUM“

U najkraćim crtama i nešto slobodnijem prevodu (preuzeto iz: N. Vulić: Fruškogorski mučenici...) [10] Pasija beleži priču o tome kako je car Dioklecijan posedovao kamenolome u Panoniji. Jednoga dana, kada je

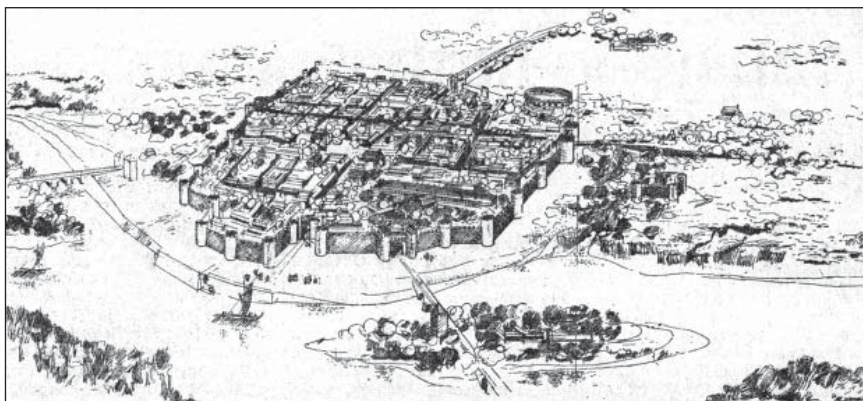
lično obišao gradilište i prisustvovao obradi kamena, naredio je da mu radnici, a bilo ih je 622 na broju, isklešu statu u Boga Sunca (*Sol*) na četvo-ropregu (*Quadriga*) i da sve to bude izrađeno od jednog monolita. Kako radnici, tako i nadzornici, našli su se u priličnoj nevolji, jer je bilo teško pronaći tako veliku žicu kamena, pa i kada su je pronašli bio je to tzv. „tasoski kamen“, koji nije bio pogodan za obradu. Među radnicima nalazi- la su se i četiri potajna hrišćana: Klaudije, Kastorije, Simpronijan i Nikostrat (*Claudius, Castorius, Simpronianus i Nicostratus*). Oni su, moleći se Gospodu, pronašli odgovarajući blok kamena i savršeno precizno izradi- li naručeni kip, visok 25 stopa. Zadovoljan obavljenim poslom, car im je podelio vredne poklone i naredio da se u Panoniji, na mestu koje se zove *Debeli breg (Mons pinguis)* sagradi hram i u njega postavi izrađeni i pozla- ćeni kip. Potom je zatražio da mu izrade još i kamene stubove i kapitele od porfira. Kada su četvorica klesara pronašla brdo s porfirom, koje se zove *Ognjeno brdo (Mons igneus)*, završili su i taj posao uspešno. Sa njima je radio i njihov drug *Simplicije (Simplicius)*, kojemu ništa nije uspevalo i „alat mu se u rukama lomio“. Međutim, kada je uz njihovu pomoć istinski poverovao u Gospoda Isusa Hrista i kada ga je njegovom voljom krstio vladika Kiril iz Antiohije, koji je u blizini kamenoloma bio zatočen kao hrišćanin, sve mu je od tada polazilo za rukom, pa je i *Simplicije* zajedno sa njima uspešno obavljao sve poslove kamenoresca i klesara. Sledeći carev zahtev bio je da mu izrade školjke za česmu ukrašene statuama *Viktorije i Amora*, kao i kip boga *Eskulapa (Aesculapius)*. Uspešno su oni samo deo tog posla završili, jer *Eskulapov* kip nisu izradili. Premda im je car taj propust oprostio ceneći njihovu umetnost, kip *Eskulapa* nisu iskle- sali niti na ponovni carev zahtev. To je dalo povoda da dođe do izražaja zavist ostalih radnika, posebno nadzornika, da bi ih optužili za pripadnost hrišćanstvu. A videvši da je car prema ovoj petorici popustljiv, kao i da mu je itekako stalo da mu se izradi baš kip *Eskulapa*, nadzornici su pronašli druge radnike koji su isklešali statu u „boga svakoga zdravlja“, ali ne od porfira, već od „prokoneskog kamena“. I dalje podstican od strane nadzor- nika da kazni „petoricu neposlušnih“, car je naredio tribunu *Lampadiju* da ispita optužene, a ovaj je od njih zahtevao da javno prinesu žrtvu Bogu *Suncu (Sol)*, na šta oni nisu pristali. Bili su bačeni u tamnicu, a kada su u još dva navrata odbili da žrtvuju paganskom bogu, *Lampadije* je naredio da ih šibaju i odmah nakon toga naprasno umro. Napokon je car *Dioklecijan*, ljutit zbog njihovog upornog protivljenja, naredio da se sačine olovni sanduci i da se optuženici živi zatvore u te sanduke, te da se bace u reku. To se dogodilo 8. novembra. Tih istih dana *Dioklecijan* je otišao u

Sirmium, a posle 42 dana neki Nikodem (*Nicodemus*), hrišćanin, izvadio je sanduke s mrtvim telima mučenika i sahranio ih u svojoj kući.

Međutim, tekst Pasije ovim ne završava. U nastavku priče govori se o tome kako je Dioklecijan nakon jedanaest meseci došao u Rim i odmah naredio da se kod Trajanovih termi sagradi Eskulapov hram sa statuom boga od „prokoneskog kamena“, kao i da se u hramu na bronzanim pločama ispiše od kojih je sve bolesti Eskulap lečio. Nakon toga, zapovedio je car da svi vojnici, osobito oni iz gradskih trupa, dođu i prinesu žrtvu bogu, što su četvorica vojnih nadzornika (*cornicullarii*) odbili da učine. Saznavši za to, car je naredio da ih umore šibajući ih bičevima sa olovnim kuglicama (*škorpioni*). Njihova tela su nakon smrti bila bačena na ulicu da ih rastrgnu psi, ali su nakon pet dana *Blaženi Sebastijan* i papa Miltijad (*Miltiades*) (311-314) pokupili tela mučenika i sahranili ih *na Labikanskoj cesti*, gde su bili sahranjivani i ostali hrišćani, na tri miljokaza daleko od grada. To se desilo 8. novembra, istoga dana kada su postradali i Panonski klesari, ali posle dve godine. Kako im se za imena nije znalo, papa Miltijad je naredio da im se godišnjica proslavlja pod imenima svetaca Klaudija, Nikostrata, Simpronijana i Kastorija. „Ovo je napisao Porfirije, činovnik katastra“. Tom rečenicom završava se tekst jednog od prepisa „Passio“, koju je N. Vulić preuzeo iz Biblioteke Bečke akademije nauka (Wattenbach – Karajan, *Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum; Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften*, Wien, X. 1853. – citirano u *Glasniku Biskupije Bosanske i Srijemske za godinu 1884.*) [10,13].

O KULTU I RELIKVIJAMA „SV. ČETVORICE OKRUNJENIH“

Već se iz teksta Pasije može zaključiti da se zapravo radi o dva kulta koji su spojeni u jedan. Kult Panonskih (Fruškogorskih) mučenika raširio se u Rimu već oko sredine IV veka, oko 50 godina od njihove smrti. Na osnovu podataka iz Pasije može se pretpostaviti da je njihov kult dospelo u Rim već oko 313. godine, jer je episkop Miltijad znao za njih i za datum njihovog stradanja. Moguće je da su vest o njihovom stradanju doneli u Rim panonski kamenoresci i vojnici koji su pratili transporte fruškogorskog kamena. Nije isključeno da je kult u Rim dospelo i posredstvom članova porodice Konstantina Velikog, koji su često i kroz duže vreme boravili u Sirmiumu, ali još je verovatnije da su ga preneli hrišćani – hodočasnici, koji su u to vreme putovali iz Sirmiuma u Rim i obrnuto [10]. Najstariji pisani pomen „Četvorice okrunjenih“ potiče iz Rimskog Hronografa iz 354. godine („*Catalogus Philocalus*“): „*V id. Novembris Clementis, Semproniani, Claudii, Nicostrati in Comitatum*“ [14,15].

Sirmium u doba Tetrarhije

Sirmium in Tetrarch period

Do sada nema nikakvih podataka o prenosu njihovih relikvija iz Panonije u Rim, ali se pretpostavlja da su prenešene krajem V ili početkom VI veka, zbog varvarskih upada u Srem, opsade i konačne propasti Sirmiuma, oko 600. godine posle Hrista [5,10]. Prva zabeleška koja bi se mogla povezati sa prenosom njihovih relikvija potiče sa Crkvenog sabora u Rimu 595. godine, a u vezi je sa prenosom kulta ovih svetaca u Baziliku na Celiu [15,16]. Naime, već je rečeno da je u drugom delu Pasije opisana mučenička smrt četvorice vojnika (*cornicullarii*) u Rimu, čija su tela sv. Sebastijan i episkop Miltijad (*Miltiades*), kasniji papa, sahranili na Labikanskoj cesti (*Via Labicana*), u pešćaniku sa drugim hrišćanskim mučenicima, a u blizini grobnice sv. Jelene, majke Konstantinove. Kako se njihova smrt desila istoga dana., 8. novembra, ali dve godine posle smrti Panonskih mučenika, a imena im nisu bila poznata, episkop Miltijad je odredio da se njihova godišnjica slavi pod imenima Klaudija, Nikostrata, Simpronijana i Kastorija [10]. Tako je došlo do stapanja ova dva kulta pod zajedničkim nazivom „SS. Quattuor Coronati“. V. Lalošević [15] smatra da je rimski hagiograf pokušao da usaglasi Panonsku legendu s kultom u Rimu, pa ju je preuredio sažimajući dva kulta u jednu priču [10,15]. .

Vremenom se hrišćanska nekropola na Labikanskoj cesti umnožila i prerasla u Katakombe sv. Petra i Marcelina, tako da već početkom VII veka putopisi hodočasnika spominju na tom mestu grob „Svete Četvorice ovenačanih Vencem Slave“ [10,15,16].

Nezavisno i pre ovoga, na jednom od rimskih brežuljaka, Celiu, verovatno u blizini mesta gde su bili pogubljeni četvorica rimskih vojnika, na

temeljima jedne rimske vile, izgradio je papa Miltijad baziliku „Titulus Aemilianae“, jednu od prvih hrišanskih crkava u Rimu. Crkva je više puta bila rušena i obnavljana, a u VI veku, kada se kult „Četvorice krunisanih svetaca“ proširio, bazilika dobija naziv „Titulus SS. Quattuor Coronatorum“. Godine 850. papa Lav IV (*Leo IV*, 847 – 855) obnovio ju je i odredio da se relikvije „sv. Četvorice Krunisanih“ prenesu iz Via Labicana u crkvu posvećenu njihovoj uspomeni, zajedno sa relikvijama petorice Panonskih mučenika, koje su u Rim bile donešene u do danas nepoznato vreme [15-17]. Pored relikvija ove devetorice svetaca, u crkvi na Celiu čuva se i glava sv. Sebastijana, zaštitnika od kuge [18], dok je glava jednog od devetorice svetaca prenešena u crkvu Santa Maria in Cosmedin, malu baziliku u Rimu iz VI veka. Deo moštiju sv. Kastorija prenešen je 1053. godine u Tagernsee u Bavarskoj i pohranjen u tamošnjoj manastriskoj crkvi [19,20].

Apsida bazilike „SS. Quattuor Coronatorum“ oslikana je freskama iz života i mučeničke smrti svetaca čije ime nosi. Freske je 1385. godine naslikao talijanski slikar Niccolo di Pietro Gernini [17,21].

U Srednjem veku Panonski mučenici su u hrišćanskom svetu uživali veliku slavu. Kapela posvećena njima spominje se u Kanterberiju već 619. godine [21], a bile su im posvećene još brojne crkve i kapele u Italiji, Francuskoj, Engleskoj i ponajviše u Belgiji. Udruženja kamenorezaca i klesara, kao i zidara, vajara, arhitekata i drvodeljaca, uzela su ih za svoje zaštitnike i to poštovanje održalo se u nekim zemljama do danas. Veruje se da štite od bolova i groznice, a zaštitinici su i rogate stoke. U Rimu, Firenci, Arcu, Antverpenu, Brižu, Briselu i drugim gradovima slikali su ih i oblikovali njihove skulpture sa simbolima kamenorezačkog i klesarskog zanata. Naime, u periodu kada su umetnička i zanatlijska udruženja uživala veliki ugled i imala značajan uticaj u gradskom životu, cvetala je i ikonografija vezana za ove svetitelje. Najčešće su ih umetnici prikazivali sa čekićem i dletom, ponegde i sa šestarom i štafelajem [10,15,19].

Godine 1415. na fasadi crkve „Orsan-Michele“ u Firenci, talijanski vajar Nanni di Banco oblikovao je grupnu skulpturu „Santi Quattuor Coronati“, nakon što je za to dobio dozvolu od Esnafa kamenorezaca i drvorezbara, čiji je i on bio član. Na fasadi iste crkve, isti umetnik je izradio i kip Bogorodice sa Isusom, kao zaštitnice lekara i apotekara [21].

Kao kuriozitet može da posluži i podatak da je sliku u ulju na platnu, velikih dimenzija, pod nazivom „Srijemski mučenici – Četvorica okrunjenih“, naslikao u Zagrebu 1895. hrvatski slikar Celestin Medović, za Veliku mileniumsku izložbu u Budimpešti 1896. godine. Nakon izložbe slika je

bila prodana u Mađarskoj i od tada joj se izgubio trag, da bi tek nedavno bila pronađena u Budimpešti [22].

Iz čitave priče o svetim mučenicima, klesarima i kamenorescima, bilo je za očekivati da će ih i slobodni zidari (masoni) uzeti za svoje patrone. Prvo se to dogodilo u Engleskoj, a zatim i u nekim drugim evropskim zemljama i gradovima. Jedna od prvih i najznačajnijih masonskih loža u Evropi, „Loža Četvorice Okrunjenih“ bila je osnovana u Londonu još 1884. godine [21].

„PASSIO SS QUATTUOR CORONATORUM“ – LEGENDA ILI ISTORIJSKA ISTINA

Priča o „Četiri Sveta Mučenika ovenčana Vencem Slave“ odavno zaukuplja interes istraživača i naučnika različitih profila, pre svega hagiografa, istoričara i arheologa. Ne samo zbog njenog sadržaja i kompozicije, koji se ne uklapaju u uobičajeni kliše martiroloških hagiografija, već i zbog niza zagonetnih i protivurečnih, s jedne, i realnih i verodostojnih elemenata sa druge strane [14]. Premda je, kako navodi N. Vulić [13], među istraživačima prve polovine XX veka preovladavalo mišljenje da su ti mučenici radili u fruškogorskim kamenolomima i da su pogubljeni u blizini Sirmiuma, ostao je još čitav niz suprotstavljenih stavova, nejasnih i nedorečenih činjenica i pitanja koja čekaju odgovor. Poput prostora u kome su živeli, radili, bili mučeni i pogubljeni, pa sve do njihovog potpunog identiteta, tj. zanimanja i njihovih imena. Nerazjašnjeno je i pitanje odredišta mesta iz kojeg je proistekao njihov kult u Rimu, pitanje prenosa relikvija i nastanka legende o istoimenim Rimskim mučenicima [23], ali je ključno pitanje istorijske verodostojnosti akata poznatih pod nazivom „Passio SS. Quattuor Coronatorum“. Pod tim nazivom se ova priča spominje u 23 kodeksa nastala između VIII i XIV veka. Pronašla ih je i zabeležila V. Lalošević [15] u poznatim bibliotekama i muzejima evropskih gradova, gde se ovi kodeksi čuvaju.

Već pri prvom čitanju „Passio“ može se zapaziti da *naslov priče ne odgovara njenoj sadržini*, tj. da se u prvom delu teksta govori prvo o četiri, a zatim o pet mučenika, kao i da je *druga priča naknadno, ponovo i u skraćenoj verziji, ispričana prva*. U njoj se, pored radnje koja je veoma slična, neki izrazi iz prve priče gotovo doslovno ponavljaju [10]. V. Lalošević smatra da je druga priča dodata originalnoj Pasiji krajem IV veka, ubrzo nakon prispeća legende u Rim. Onaj koji ju je dopisao znao je za mesto gde su sahranjeni Četvorica rimskih vojnika (*cornicullarii*), ali nije znao i za njihova

Panonski klesari u svojoj radionici. Detalj sa grupne skulpture na fasadi crkve sv. Orsan-Michele u Firenci

Pannonian stonemasons in their workshop. Detail from group sculpture on church facade St. Orsan-Michele's Church in Florence

imena. Zbog toga su dobili naziv „SS. Quattuor Coronati“, a papa Miltijad im je odredio praznik, 8 novembar, da se slavi zajedno sa Panonskim klesarima, za koje u Pasiji nije zapisano da su sahranjeni na Labikanskoj cesti, jer po svemu sudeći i nisu [15].

U nekim kasnijim hagiografskim tekstovima, koji bi se pre mogli nazvati „prepričavanja“ ili slobodne obrade, nego prepisi „Passio“, spominju se imena Četvorice rimskih vojnika kao: Sever (ili *Sekundus*), Severijan, Karpofor i Viktorin (*Severus, Severianus, Carpophorus i Victorinus*), čija se imena nisu znala, ali se za njih saznalo, Božjim otkrovenjem, tek mnogo godina kasnije [17,18,24]. Pod tim imenima, zajedno sa Panonskim klesarima: Klaudijem, Nikostratom, Simpronijanom, Kastorijem i Simplicijem, bili su oni uvršteni u Rimski martirologium. Međutim, najnoviji, veoma kompetentni i respektabilni crkveni leksikoni, poput Katoličke enciklopedije (*Catholic Encyclopedia*) [25], osporavaju povezanost tih imena sa Rimskim vojnicima-mučenicima i vezuju ih za hrišćanske mučenike iz Albana. Ti se mučenici pod navedenim imenima spominju u Rimskom hronografu iz 354. godine (*Almanachus Philocalus*) 8. avgusta, a ne 8 novembra, a sahranjeni su u Katakombama u Albanu, ne u Rimu [16,26].

Iz svih tih razloga, tj. nejasnoće koja je nastala po pitanju njihovog identiteta, „SS. Quattuor Coronati“ su 1969. godine bili brisani iz zvaničnog Rimskog martirologija, da bi 2001. bili ponovo uvršteni pod 8. novembrom i to kao dve grupe svetaca: Panonski klesari i Rimski vojnici, ali ponovo sa imenima spomenutih mučenika iz Albana [27].

Protivurečnost između naslova i sadržaja „Passio“, koja proističe iz činjenice da se u prvom delu teksta govori prvo o četiri, a zatim o pet mučenika,

prema našem mišljenju, veoma prihvatljivo je raščlanio i protumačio N. Vulić [13], ukazujući na paragrafe koji su u priču naknadno ubačeni. Radi se o delovima teksta koji se odnose na Simplicija, koji se tek kasnije pridružio prvobitnoj četvorici, pa je i Pasija zbog toga naknadno nadopunjena. Prema tome, Pasija je dva puta nadopunjavana, prvi put kada se četvorici panonskih klesara pridružio Simplicije, a drugi put kada je dodata priča o Rimskim vojnicima (cornicularii). Tada su dva veoma slična kulta svetaca bila spojena u jedan, a razlog tome je bio taj što su obe skupine mučenika nastradale u vreme Dioklecijana, zbog nepoštovanja istog boga Eskulapa, a još više zbog nepoštovanja samog cara i njegove zapovesti, što su mučeni na sličan način i što su bili pogubljeni istog datuma [15].

U kasnijim obradama Pasije pojavili su se dodatni elementi koji su stvorili još veću zabunu i doveli u pitanje verodostojnost dokumenta. Najčešće se u tim tekstovima zamenjuju imena jedne sa imenima druge grupe svetaca u različitim kombinacijama [28], zamenjuju im se mesta stradanja (Panonski klesari se smeštaju u Rim i obrnuto) [24], kao i zanimanja, a opisuju se i različiti postupci njihovog mučeništva: zabijanjem gvozdenih klinova u glavu, potapanjem u kotlove sa kipućom vodom [19], odrublivanjem glave [24] i sl. U tim tekstovima su veoma različiti podaci i o sudbinama njihovih mrtvih tela, a uglavnom se svode na potapanje u reke Savu [16], Dunav [29], Tibar [24], pa i u more [30]. Isto tako se navode različite godine njihovog stradanja: 287. god. [30], 295. god. [24], 300. god. [18], 305. god. [16].

Razumljivo je da je ovoliko mnoštvo različitih protivurečnih i nesigurnih podataka, uz dosta nedorečenosti u izvornom tekstu „Passio“, podelilo ozbiljne istraživače u dve gupe. Dok jedni (Dufourcq, Kirsch, Amore) smatraju da je Pasija samo fantastična legenda bez istorijskog kredibiliteta, za druge je ona hagiografski tekst s kraja IV ili početka V veka od suštinskog značaja, zasnovan na istorijskim činjenicama (Delehaye, Cavalieri, Guyton, Wimmer, Meltzer, Mijović) [15]. Zbog toga smatramo da iz daljih proučavanja treba izuzeti kasnije obrade i istraživanja usmeriti na prepis izvornog teksta „Passio“, nastojeći da se iz različitih aspekata pokuša dokazati ili opovrgnuti njegova istorijska verodostojnost, respektujući činjenice da je on napisan u IV veku, da ga je napisala jezički i literarno nestručna osoba i da se radi o martirološkom delu, koje u prvi plan želi da istakne događaj i aktere u njemu, kao i efekat na čitaoca, često puta ne vodeći striktno računa o istorijskim činjenicama. U tom cilju ćemo u kratkim crtama izneti dosadašnje rezultate istraživanja, koji govore u prilog ili protiv istorijske verodostojnosti ovog hagiografskog spisa.

Tako Amore A. 1965. izvodi zaključak, na osnovu, kako on kaže, merodavnih istraživanja Duforcq-a iz 1910. i Kirsch-a iz 1917., da su samo Rimski vojnici autentični mučenici i da se njihovo poštovanje ne dovodi u pitanje, a da je legenda o svecima koji su svoje mučeništvo pretrpeli u Panoniji fantastična priča i da je ona nastala tek kasnije. Nasuprot tome, O. Wimmer i H. Meltzer sa osnovom smatraju legendu o Panonskim mučenicima autentičnom, uz obrazloženje da su oni bili rimski građani raspoređeni na prisilni rad u kamenolomima Panonije i da su im tela nakon smrti vraćena u Rim [31,32]. Sličnog mišljenja je i bolandista Hippolyte Delehaye, jedan od najvećih hagiografskih autoriteta, koji je nakon opsežnih istraživanja ustanovio da je stvarno postojala samo jedna grupa Četvorice krunisanih i da su to bili Panonski klesari, čije relikvije su prenesene u Rim [33]. On ih je svrstao u III grupu Mučeničkih akata („Passio“), prema klasifikaciji koju je sam ustanovio, a koja je u nauci prihvaćena kao zvanično merilo o vrednosti nekog hagiografskog spisa kao istorijskog izvora i koja je priznata i danas [23].

Pored svetskih autoriteta, pitanjem verodostojnosti Pasije bavili su se i domaći naučnici, usmerivši svoja istraživanja pretežno na nekoliko ključnih pitanja, a to su: jezik i klesarsko - građevinska terminologija kojim je Pasija pisana, zatim istorijske činjenice vezane za ličnosti u priči, kao i geomorfološki toponimi koji se u njoj spominju.

N. Vulić [10,13] i V. Lalošević [15] smatraju da se Pasija razlikuje od drugih, kasnijih martiroloških legendi. Ona je autorizovana, poseduje određenu literarnu vrednost kao slobodno oblikovana pripovest, a likovi u njoj nisu prikazani na uobičajen način. Potpisao ju je sastavljač, rimski poreski službenik Porfirije (*Censualis a gleb a actuarius nomine Porphyreus*). Dioklecijan je u ovoj priči čovečan i blag, čak prijateljski raspoložen prema klesarima i spreman da im oprost pod određenim uslovima, za razliku od ostalih martiroloških tekstova, gde je prikazan kao strašni i okrutni progovornik hrišćana, bez milosti. Za ranu vremensku determinaciju Pasije govori latinski jezik kojim su pisana literarna dela IV i V veka, zatim citat iz Evanđelja po Mateju, pisan latinskim jezikom kakav se ne nalazi u latinskim prevodima Biblije posle kraja IV veka, kao i realni podatci o vrsti kamena, klesarskim i tehničkim terminima vezanim za graditeljstvo onog vremena (*ex lapido tasso..., ex metallo porfirifico..., ex metallo proconisso..., Simulacrum Solis cum quadriga..., columnae..., capitella columnarum...* i td.). Osim toga, u priči se spominje i nekoliko istorijskih ličnosti onog vremena (car Dioklecijan, antiohijski vladika Kiril i rimski biskup Miltijad) [10,13,15]. U vezi s boravkom tih istorijskih ličnosti u Panoniji pojavile su

se poteškoće u vremenskoj determinaciji događaja koji su u Pasiji opisani, kao i sumnje u njenu istorijsku verodostojnost, na koje je ukazao N. Vulić [10]. Naime, Dioklecijanovi progoni hrišćana započeli su tek 303. godine, pa vladika Kiril pre te godine nije mogao biti prognan iz Antiohije, a kako je, prema „Passio“, on u Panoniji bio zatočen već tri godine u vreme kada su se odvijali opisani događaji, kamenoresci prema tome nisu mogli biti osuđeni pre 306. godine, kada Dioklecijan više nije bio car i nije imao pravo da izriče smrtnu kaznu. Međutim, i nakon abdikacije poznato je da je Dioklecijan u carstvu uživao veliki ugled, pa premda formalno nije, praktički je mogao dozvoliti sebi pravo na izricanje ovakve kazne. A, kako njegova palata u vreme abdikacije 305. godine još nije bila završena, mogao je dolaziti i u Panoniju. Ovo obrazloženje od strane drugih istraživača iznosi isti autor u istom radu [10]. Mi dodajemo ovome naše mišljenje, da je kaznu mogao izreći i neko drugi, n.pr. Galerije, a da je ona pripisana Dioklecijanu, kao u to vreme ozloglašenom progonitelju hrišćana.

U Pasiji se spominju i dva toponima: Debeli breg (*Mons pinguis*), na kome je Dioklecijan izgradio veličanstveni hram i u njega postavio statuu Boga Sunca i Ognjeno brdo (*Mons igneus*), na kome je bilo nalazište porfira. Već prve istraživače ti podatci su usmerili da ih lociraju u Fruškoj Gori (Karlić, 1904; Bulić, 1908; Vulić, 1931) [12,13] i to: južno od Petrovaradina i severno od Sremske Mitrovice (Karlić, 1904), zatim oko sela Čerevića na Dunavu (Bulić, 1908), ili u okolini Manastira Beočina, na lokalitetima Kipovno, Gradac i Crveni Čot (Vulić, 1931) [15]. Godine 1934. N. Vulić je sa ekipom obišao te lokalitete i konstatovao da topografija Fruške Gore malo govori u prilog mišljenju da je taj kraj bio poprište događaja o kojima se u Pasiji govori. U prilog toj svojoj tvrdnji naveo je sledeće argumente: Na severnoj strani brda Kipovno nalazi se velika uvala koja bi mogla biti nekadašnji napušteni kamenolom, ali bi bilo teško dokazati da on potiče iz rimskog, tačnije Dioklecijanovog perioda. Na vrhu Kipovna ima doista crvenkastog kamena i zemlje, koji se na suncu neobično sijaju, ali bi „Ognjeno brdo“ moglo biti i Crveni Čot (zbog naziva, jer je sada obrastao šumom), kao i druge uzvišice u tom kraju, jer je u celoj toj okolini zemlja crvenkasta. Na uzvisini Gradac ima ostataka zidina od neke velike građevine, ali do tada iskopane zidine grubog su, najprostijeg izgleda i više liče na ostatke neke tvrđave iz Srednjeg veka, nego na antički hram [10,13].

Ovakva ocena, kao i težina Vulićevog imena u nauci o Rimskom carstvu, doprineli su da je došlo do zastoja u istraživanju ovog problema [14]. To je dovelo do pojave novih teorija o lokaciji Dioklecijanovih kamenoloma i kamenorezaca koji su u njima radili [15,34]. Tako je mađarski

naučnik D. Simonyi izneo svoju teoriju o lokaciji kamenoloma u Geršedskim brdima (*Gereszed*) u Južnoj Valeriji (Mađarska Panonija u rimsko doba) [14,15]. Jedna druga teorija, koju je postavio M. Tomović 1992. god., usmerila je pažnju naučnika na kamenolome Gebel Dokhan u Egipatskoj pustinji severoistočno od Tebe, gde ima crvenog i ružičastog granita, sličnog Asuanskom, i gde se nalazi „Mons ignatus“, koja bi mogla odgovarati „Ognjenom brdu“ iz Pasije[35]. Ovu tvrdnju potkrepio je K. Petković rezultatima analize tektonske strukture, koje su pokazale da na Fruškogorskom masivu i u Panoniji ne postoji porfirni kamen, a da crveni granit (*amphibiotit*) iz Fruške Gore nije pogodan za izradu skulptura [36]. U vezi s tim P. Mijović [14] je ukazao na mogućnost, koju i mi podržavamo, da termin *porfir* iz Pasije ne treba doslovno shvatiti, jer je pravi porfir veoma redak kao čista stena, već da pod tim nazivom treba podrazumevati crveno obojeni kamen. Isti autor izneo je podatak da je prilikom iskopavanja u Sirmiumu 1960. godine, od strane Arheološkog instituta u Beogradu, otkrivena jedna palata iz Dioklecijanovog perioda i u njenom centralnom delu stub od crvenog mermera, besprekorno izrezan i uglačan. Istovremeno i uporedo sa ovim nalazom arheolog Petar Milošević je pronašao napuštene kopove crvenog mermera na lokalitetu Glavica u Fruškoj Gori [14].

Rezimirajući ovako opsežan pregled rezultata istraživanja o istorijskoj verodostojnosti teksta pod nazivom „*Passio SS. Quattuor Coronatorum*“, dozvoljavamo sebi slobodu da u nekoliko tačaka izložimo naše gledanje na taj hagiografsko-martirološki dokument i hrišćanske mučenike čije je stradanje u njemu opisano, kao i da iz aspekta medikoistoričara damo svoj doprinos rasvetljavanju nekih elemenata u toj priči, koje dosadašnji istraživači nisu uzimali u razmatranje.

Mi prihvatamo i podržavamo argumente onih istraživača koji smatraju da je Pasija autentično martirološko ranohrišćansko delo, nastalo krajem IV ili početkom V veka. Da je tekst dva puta dopunjavao, prvi put pojavom Simplicija, a drugi put dopisivanjem mučeništva Rimskih vojnika (*cornicullarii*), pri čemu smatramo da to nije umanjilo vrednost spisa, niti njegovu autentičnost. Da se Rimski vojnici ne mogu izjednačiti sa Mučenicima iz Albana, niti nazivati njihovim imenima, jer se radi o dve sasvim različite grupe mučenika. Da su do zabune i podeljenosti istraživača dovele kasnije obrade „*Passio*“. Da ne treba dovođiti u pitanje postojanje kamenoloma u Fruškoj Gori u vreme Dioklecijana, tim više što se u Pasiji izričito govori o kamenorescima koji su živeli u Panoniji, u blizini Sirmiuma. Neka druga geografska odrednica u priči se ne spominje, a dva

puta se u tekstu spominje Panonija i jedan put Sirmium (Ⓔ 1: „*Pannoniis*“, Ⓔ 3: „*in partis Pannoniae*“ i Ⓔ 22: „*ex Sirmiis*“). Da se pojam *porfir* ne bi trebalo shvatiti u doslovnom smislu reči, već više kao „crveno obojeni kamen“. Da je Sirmium, kao veliki grad, morao imati svoj kamenolom u blizini, odakle se snabdevao građevinskim materijalom.

ESKULAPOV KULT I „PASSIO SS. QUATTUOR CORONATORUM“

Glavni motiv priče je stradanje Panonskih klesara zbog neudovoljavanja Dioklecijanovom zahtevu da mu izrade statuu Eskulapa i, u njenom drugom delu, nepristajanje vojnika u Rimu da podnesu žrtvu istom bogu, na zahtev istog cara. Smatramo da ta podudarnost ova dva događaja nije koincidencija i isto tako da nije igrom slučaja spojena u jednu priču.

Rimljani su, kao što je poznato, boga medicine Asklepija preuzeli od Grka i preimenovali u Eskulapa (*Aesculapius*), te veoma poštovali. Premda su preneli Asklepijev kult iz Epidaurusa na Peloponezu u Rim, a na Tibarskom ostrvu u II veku car Antotninus Pius podigao hram sa nekom vrstom hospitala u kome je nad bolesnicima provođen ritual prema uzoru na onaj u Asklepijevim hramovima u Grčkoj, rimski carevi bi, u slučaju bolesti, radije odlazili u Grčku, zemlju ishodišta Asklepijevog kulta, u tamošnje Asklepijeve hramove, koji su uživali veliki ugled u Rimskom carstvu zbog svoje vekovne tradicije. Poznato je da je Karakala (Caracalla, 211-217), rimski car iz dinastije Severa, boravio u Asklepijevom hramu u Pergamonu (Mala Azija), kada je jednom prilikom bio bolestan, a nakon povratka kovao je novac sa likom Asklepija na reversu, u znak zahvalnosti bogu za izlečenje [8].

Asklepijevi hramovi bili su povezani sa bolnicama, gde su asklepijadi, sveštenici u tim hramovima, provodili poseban ritual nad bolesnicima, koji se nazivao *inkubacija*. Sastojao se u tome da je, pored molitava i žrtava, obuhvatao post, kupke i kađenje miomirisnim travama, nakon čega bi bolesnici, očišćeni telesno i duhovno, prespavali u hramu i u toku tog sna, verovatno omamljeni nekim halucinogenim sredstvima, od sveštenika (asklepijada) dobijali savete o njihovom daljem lečenju, koje je, pored religioznih, podrazumevalo i racionalne terapijske postupke [8,37].

Poznato je da je Dioklecijan, pored vrhovnog boga Jupitera, čije je ime preuzeo, posebno poštovao još Asklepija i Dionisa [38].

Oko godine 302. Dioklecijan je počeo poboljšavati, a 20. novembra 303. godine, kada je u svojoj prestonici Nikomediji prisustvovao posveće-

nju otvaranja velike arene u blizini svoje palate, po završetku svečanosti iznenada je pao i, kako neki izvori navode, doživeo prvi moždani udar [39,40]. Od tada ga je, zbog bolesti, sve češće u poslovima zamenjivao Galerije, da bi se 305. godine Dioklecijan definitivno povukao sa prestola [4]. Pored glavnog motiva, da nakon 20 godina vladavine augusti prepuste svoja mesta cesarima, obaveze koju je Dioklecijan sam bio odredio uspostavljajući tetrahijski način vladavine, kao dodatni razlozi njegove abdikacije spominju se teret godina i ozbiljna bolest. [38]. To se može zapaziti i na novčićima, koje je kovao pri kraju svoje vladavine, gde se primećuje izmršaveo i od bolesti iscrpen carev lik. Uz osnovnu bolest, navodno je patio i od reumatičnih tegoba [4,39].

Carevom bolesti, upravo u vreme kada su se dešavali događaji opisani u „Passio“, smatramo da bi se mogli objasniti neki detalji iz priče i carevi postupci, poput odgovora na pitanje zašto baš Eskulapov kip i zašto žrtva baš tom bogu. Pitanje koje su postavljali i na koje nisu dali odgovor dosadašnji istraživači.

U Pasiji opisana Dioklecijanova posebno izražena potreba udovoljavanja Eskulapovom kultu smatramo da je proistekla iz obraćanja bogu zdravlja osobe koja očekuje izlečenje svoje bolesti ili bar olakšanje telesnih i duhovnih tegoba koje su ga pritiskale. Dugogodišnja vojna karijera, preuzimanje carstva u već poodmaklim godinama, reorganizacija vrhovne carske vlasti uvođenjem tetrahijske, monetarna reforma, progonstvo hrišćana, državničke brige, bolest i smrt Galerijeva, nesretna sudbina progonjene mu i raseljene porodice (kćerke Valerije i žene mu Priske) i na koncu neuspeh državne uprave koju je uveo (prerana smrt Konstancijeva i stupanje na presto njegovog sina Konstantina, proglašenje Maksencija augustom u Rimu, povratak Maksimijana na vlast koju je preko volje napustio), sve to se moralo odraziti na već starog i izmorenog cara i ozbiljno mu narušiti zdravlje [4,41]. Samo carevom bolešću se mogu objasniti njegovi uporni zahtevi Panonskim klesarima da mu izrade Eskulapov kip, kao i naredbe Rimskim vojnicima da prinesu žrtvu istom bogu. Ovome treba dodati Eskulapov hram, koji je car izgradio kod Trajanovih termi u Rimu i metalnu ploču na kojoj su bile zapisane sve bolesti od kojih je Eskulap lečio, a koju je Dioklecijan naredio da se postavi na vidnom mestu u hramu, takođe u vreme njegove bolesti.

Posledicama od predpostavljenog preležanog moždanog udara bi se mogle objasniti careve promene raspoloženja i konfuzija u postupcima, opisani u „Passio“: prema Fruškogorskim mučenicima njegova slabost, blagost i popustljivost, čak sklonost praštanju, premda nisu udovoljili nje-

govom zahtevu da mu isklešu kip Eskulapa, a okrutan postupak prema Rimskim vojnicima, kada nisu pristali da prinesu žrtvu istom bogu. U kontekstu toga bi se mogao objasniti i podatak iz „Passio“, od strane nekih istraživača iskorišten kao argument za osporavanje istorijske verodostojnosti spisa, da je car od Fruškogorskih klesara naručio Eskulapov kip od porfira, a bio zadovoljan kada su mu ga drugi klesari izradili od prokoneskog kamena, a da on tu zamenu nije ni primetio. Taj podatak nedvosmisleno govori o carevoj zaboravnosti, površnosti i dekoncentraciji, takođe kao posledicama bolesti koja ga je zadesila.

Zapravo, ne zna se pouzdano od koje je bolesti Dioklecijan bolovao i kada je, koje godine, umro. Po tom pitanju se istraživači i hroničari umnogome razlikuju. Pored već spomenutog blažeg moždanog udara, F. Bulić u već navedenom delu daje prikaz Dioklecijanove bolesti i uzroka smrti, kako su ih opisali neki hroničari: da je, sit života, umro od gladi i žalosti (*Laktantius*), da je poremetio umom (*Eusebius*), a u jednom drugom spisu

Eskulap sa svojim simbolima
zmijom i štapom.

*Eskulap with its symbols - the
snake and the stick.*

da je umro rastočen od dugotrajne bolesti i telesne slabosti (*Eusebius*), da je umro od vodene bolesti (*Chronicon Paschale*), čak da je izvršio samoubistvo trovanjem (*Sex. Aurel. Victor*), odnosno da se je obesio (*Suidas*) [4]. Bilo koji da je uzrok Dioklecijanove smrti, iz napred izloženog može se zaključiti da je poslednjih godina svoje vladavine car doživeo niz udaraca koji su mu narušili telesno i mentalno zdravlje i doveli do bolesti koja ga je dugo mučila i zbog koje je tražio pomoć od boga-lekara Eskulapa. Time se mogu objasniti svi njegovi zahtevi koji se tiču Eskulapa, a koji su opisani u „Passio“.

Indikativno je i da je Dioklecijan u svojoj palati u Splitu, pored Jupiterovog, izgradio i Eskulapov hram manjih dimenzija [4,42].

Poslednje dane života proveo je ostareli i oboleli car u svojoj palati, gde je umro i sahranjen u svome mauzoleju. Nepouzdana je i godina Dioklecijanove

Mato Celestin Medović: Srijemski mučenici.
Mato Celestin Medović: Martyrs of Sirmium

smrti. Dok neki smatraju da je umro 313. godine [4], Laktancije, rimski hroničar i savremenik Dioklecijanov je u svome delu „O smrtima progonitelja“ zapisao da, kada je primio vest o smrti žene i kćerke, koje je dao ubiti kasniji rimski car iz t.zv. Druge tetrahije, Licinije: „Sit od života, umro je Dioklecijan od gladi i žalosti 3. decembra 316. godine“ [7].

I na koncu, čitajući tekst Pasije upravo se nameće pitanje šta je rukovodilo Fruškogorske klesare da besprekorno i na vreme izrade kip Boga Sunca, koji je isto tako paganski bog kao i Eskulap, a da uporno, po cenu mučeničke smrti, odbijaju da izrade Eskulapov kip. Odgovor se, prema našem mišljenju, krije u simbolu boga medicine Asklepija, bez kojega je njegov lik bilo nezamislivo isklesati, a to su štap i oko njega obavijena zmija, za hrišćane personifikacija satane, zla koji navodi na greh.

Na kraju ove studije mogli bismo reći da je i pored brojnih, dugogodišnjih i opsežnih istraživanja „Pasije Svete Četvorice Mučenika ovenčanih Vencem Slave“ ostao još čitav niz nerešenih pitanja koja čekaju na odgovor od strane budućih istraživača. Odgovor na jedan veoma težak i zagonetan, ali ozbiljan problem, izuzetno značajan za istoriju ranog hrišćanstva. On zahteva multidisciplinarni istraživački rad čitavog niza naučnika: teologa, hagiografa, martirologa, istoričara, arheologa, petrologa, geografa, lingvистa, pa i istoričara medicine.

IZVORI I LITERATURA

1. Marevich Iosephus: Lexicon croatico-latinum encyclopaedicum, volumen I, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
2. Senc. Stjepan: Grčko-hrvatski Rječnik za škole, Naklada Hrv. Slav. Dalm. Zem. vlade, Zagreb, 1910.
3. Badurina, A. (1979): Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Liber, Zagreb, 415-417.
4. Bulić F.: Car Dioklecijan, njegovo ime, njegova domovina i mjesto gdje se rodio, kada, gdje i kako je umro, Zageb, 1918.
5. Milošević, P. (1988): Sirmijum – panorama panonske prestonice, Sremske novine, Sremska Mitrovica, 85-88.
6. Mikić, G. (1930): Pregled istorije hrišćanske crkve, Sremski Karlovci, Knj. I.
7. Laktancije Lucije Cecilije Firmijan: O smrtima progonitelja (proslav, predgovor, bilješke i kazalo: Nenad Cambi, prijevod: Nenad Cambi i Bratislav Lučin), Književni krug, Split, 2005.

8. Maksimović J.: Uvod u medicinu sa teorijom medicine, Medicinski fakultet Novi Sad, Novi Sad, 2001.
9. Ozimić N.: Vojskovođa, car, svetac – izbor tekstova o liku i delu Konstantina Velikog, Prosveta, Niš, 1997.
10. Vulić, N. (1931): Fruškogorski mučenici, Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu, knj. IV, sveska 2:355-373.
11. MS115 (<http://www.3sympatico.ca/Bergendalcoll/MS115.htm>)
12. Giorno del popolo, 04.11.1999. (<http://www.Quattuorcoronati.it/storia.htm>)
13. Vulić, N. (1934): Passio canctorum IV coronatorum, Glas Srpske akademije, Beograd, CVLX:82:1-22.
14. Mijović, P. (1966): Sirmijumski skulptori i kamenoresci – Quattuor coronati, Starinar, Beograd, XVII:53-59.
15. Lalošević, V. (2006): Problemi vezani za mučeničku grupu Svetih Četvorice Ovjencanih, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Zagreb, Vol.38:59-71.
16. Catholic Encyclopedia: Four Crowned Martyrs (<http://www.newadvent.org/cathen/06163a.htm>)
17. In illo tempore>>November 8, the Four Crowned Martyrs (<http://inillotempore.com/blog/pivot/entry.php>)
18. Catholic Culture: Liturgical Year (<http://www.catholicculture.org/culture/liturgicalyear/calendar/day>)
19. Castorius – Őkumenisches Heiligenlexicon (<http://www.heiligenlexicon.de/BiographienC/castorius.html>)
20. Tagernsee – Wikipedia, the Free Encyclopedia (<http://en.wikipedia.org/wiki/tagernsee>)
21. Four Crowned Martyrs – Wikipedia, the Free Encyclopedia (<http://en.wikipedia.org/wiki/FourCrownedMartyrs>)
22. IKA – Informativna katolička enciklopedija (<http://www.ika.hr/index.php>)
23. Jarak, M. (1991): Pregled glavnih smjernica u istraživanju antičkih literarnih izvora o Panonskoj crkvi, Opusc. Archael.,Arheološki zavod, Filozofski fakultet, Zagreb, 15:109-127
24. Legend of the Quattuor Coronati (<http://freemasonry.bcy.ca/AQC/Quattuorcoronati/Quattuorcoronati.html>)
25. Original Catholic Encyclopedia (<http://OCE.Catholic.com/index.php>)
26. Catholic Encyclopedia (1913)/Albano – Wikisource ([http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/albano](http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/albano))
27. The Roman Martyrology – Wikipedia, the Free Encyclopedia – Nov. 8. (<http://www.breviary.net/martirology/mart11/mart1108.htm>)

28. Gekröntr Vier _ Das Grosse Kunstlexicon von P.W. Hartmann (http://www.beyars.com/kunstlexicon/lexicon_3324.html)
29. Santo Quattro Coronati (<http://www.santiebeati.it/dettaglio/90427>)
30. The Golde Legend: The Four Crowned Martyrs (<http://www.catholicforum.com/saints/golden303htm>)
31. Graphisch – Bibliographisches Kirchenlexicon, Band XII (1997), Spalten 1378-1379.
32. Wimmer, O., Meltzer, H. (1988): Lexicon der Namen und heiligen, bearbeitet und ergänzt von J. Gelami, Innsbruck – Wien, 827-828
33. Butler, A., Fawcet Thomas, S., Rurns, P. (1997): Butlers Lives of the Saints, Continuum International Publishing Group, 63-65
34. Peacock D.P.S. (1995): The „Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum“: A petrological approach, antiquity, June
35. Tomović, M. (1992): problem porekla antičkog porfira u Srbiji, Zbornik Narodnog muzeja. Arh., Beograd, 14:1:393-400.
36. Petković, K., Čičulić-Trifunović, M., Pašić, M., Rakić, M.: (1976): Fruška Gora – Monografski prikaz geološke građe i tektonskog sklopa, Monografije Fruške Gore, II, Novi Sad, 226-248.
37. Škrobonja A., Muzur A., Rotschild V.: Povijest medicine za praktičare, Rijeka, 2003.
38. Srejšević, D. (2001): Dve kasnoantičke carske palate, Ars Librii kremen, Beograd.
39. Dioklecijan – Wikipedia (<http://hr.wikipedia.org/wiki/Dioklecijan>)
40. Bošković, I. (2008): Svi hrvatski Dioklecijani, Croatica et Slavica Iadertina, Zadar, 401-435.
41. Finley M. I.: Car Dioklecijan, Kulturna baština, IX:14:3-9, Split, 1983.
42. Kraljević L.: The Temple of Aesculapius in Diocletian's palace in Split, Liječn. Vjesn. (1995), Mar-Apr.: 117 (3-4):97-102.

SAŽETAK

Pažnju teologa, povjesničara, arheologa, petrologa i drugih istraživača već stoljećima zaokuplja priča o kršćanskim mučenicima, poznata pod nazivom „Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum“. Riječ je o hagiografskom spisu iz IV. stoljeća koji opisuje mučenje i smrt dvije grupe kršćana koji su odvojeno, jedni u Panoniji, drugi u Rimu, stradali u vrijeme velikih Dioklecijanovih progona, ne pristajući na podnošenje žrtve antičkom bogu medicine Asklepiju, rimskom Eskulapu (Aesculapius).

U VI. stoljeću bazilika na brežuljku Celiju u Rimu dobila je naziv „SS. Quattuor Coronatorum“ i u nju su bile smještene relikvije ovih svetaca. U srednjem vijeku ti su sveci uživali veliku slavu i bile su im posvećene mnoge crkve i kapele u Italiji, Francuskoj, Engleskoj i Belgiji. Udruženja kamenorezaca i klesara uzela su ih za svoje patrone.

Postoje brojni prijepisi Pasija, koji se čuvaju u Vatikanu, Parizu, Milanu, Veroni, Bernu i Münchenu i koji, osim martirološke priče o njima, sadrže i brojne nejasnoće u pogledu njihovih imena, vremena i prostora u kojem su živjeli i radili, pretrpjeli mučenja i bili pogubljeni. U ovoj studiji sabrani su i prikazani značajniji rezultati dosadašnjih istraživanja o ovom, još uvijek zagonetnom, hagiografskom problemu, a određeni događaji opisani u Pasiju sagledani su i protumačeni s aspekta medikohistoričara, o čemu do sada nije pisano niti su istraživanja bila usmjerena u tom pravcu.

Ključne riječi: sveti panonski mučenici, Dioklecijan, Eskulap, Pasija, klesari, Sirmijum